

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

fürge mécsék zenekara cirreg – Egy Weöres-szókép nyomában

1. Weöres Sándor Ötödik szimfónia című versének (Weöres 1970. 2: 137–146) keletkezési ideje 1946–1951 évszámmal van jelezve (Weöres 1970. 2: 822), bizonyára az idézett kötetek kiadásában közreműködő BATA IMRE jóvoltából (Weöres 1970. 2: 797).

Bandukolni, barangolni, lovagolni,
a habokkal, a kövekkel,
jön az éjszaka vándorolni, jön a reggel,
nap-hold-csillag kóborolni,

hullámos uton könnyű szekerek kereke pattog,
langyos lomb közt fürge mécsék zenekara cirreg,
jó nyújtózni és aludni,

az erdőkkkel megzendülni [...]

A költő korábbi gyűjteményes kötetében *Az öröm* című vers második része ez a szövegdarab (Weöres 1956: 281). A költő elhunytá után megjelent versgyűjteményben ugyanilyen az Ötödik szimfónia eme szövegrésze (Weöres 2009–2013. 2: 7).

A *fürge mécsék zenekara cirreg* szerkezet azonban más változatban is megtalálható egy elhagyott versben (Weöres 2013: 567):

hullámos uton könnyű szekerek kereke pattog
tenger lomb közt fürge lámpák zenekara cirreg
jó nyújtózni és aludni

Az Ötödik szimfónia egy töredéke olvasható 1946. március keltezéssel (Weöres 2013: 349) ugyanilyen szöveggel, ebben sincsen központosítás ellentétben az Ötödik szimfónia-belivel, valamint a *nap-hold-csillag* is kötőjelek nélkül szerepel, további eltérés: *tenger lomb*.

Az elhagyott versek szerkesztője, STEINERT ÁGOTA (2013: 673) a kötetben több helyütt törekedik a költemények keletkezési idejét kikövetkeztetni, és []-ben közli a feltehető keletkezési időket, itt, ebben a töredékben azonban ilyen nincs, tehát a költőtől származhat a keltezés.

2. A *fürge mécsék zenekara cirreg* szövegdarabban elírást, nyomdahibát lehetne sejtetni: **fürge méhek zenekara cirreg* lehetne olyan ábrázolt tárgyiaság, amilyen az általános tapasztalatnak megfelel (vö. INGARDEN 1977: 227). Azonban a *fürge lámpák zenekara cirreg* szövegváltozat a szövegrész tévességét nem támogatja, bizonyára a költő cserélte ki benne a *lámpák*-at *mécsék*-re. Az Ötödik szimfónia harmadik részében a *mécseláng* szó is szerepel a kiadásokban (Weöres 1956: 282, 1970. 2: 138, 2009–2013. 2: 7–8):

[...] mennybeli erdő fekete lombja hajlik a völgybe,
csillagködök árkaiban zúg az égi nád,

gömbölyű pártában didereg a puha *mécs* láng,
lebbenti hajnali szél [...]

A *mécs*láng főnév megléte és az előző szövegrész *mécs* szava arra utal, hogy a versben egymáshoz nagyon közelében lévő (16 verssor a távolság) és jelentéskapcsolatban lévő szavak használata nem lehet véletlen.

A *mécs* szó 'mécses' jelentésű a köz- és irodalmi nyelvben (ÉrtSz. *mécs*, *mécses*), hasonlóképpen a nyelvjárásokban, azokban 'petróleumlámpa' jelentésű használatot is jellemeznek, továbbá **mecs*, *mēncs*, *mēncs*, *miēncs* alakváltozatokat (ÚMTsz.).

A *mécs*ek *zenekara* metafora a *cirreg* igével együtt szintén metaforikus. A *cirreg* ige a *ciripel* ~ *cirpel* igékkel rokonítható, lásd Nszt. *ciripel*: „1. tn [tárgyatlan] '<vmely rovar; kül. kabóca, tücsök> változatlan magasságú, vékony, éles, messze hangzó hangot hallat'”. A Nszt. említést tesz választékos nyelvhasználatról is: „1a. (*vál*) 'erre emlékeztető hangot ad vmi', és a példaszöveg: „Sürgönydrót álmodva *cirpel*” (Nagy László egyik művéből). Van e szótárban még egy, a tárgyba vágó használat: „(*rég*) 'magas hangon, könnyed modorban (el)mond vmit'”. Ehhez a jelentés, amelyet régiesnek jelez a szótár, az egyik szövegpélda éppen Weörestől való: „Himfyné az új kegyeltek elleni sárgaságot *czirpelt*”.

Ez utóbbi tény mutatja, hogy Weöres Sándor pontosan tudta a szó jelentését. Bizonyára így van ez a *cirreg* szóval is. A MNSzt. mindössze három *cirreg* igét tartalmazó idézetet közöl: „*cirreg* öt hegedűs” (Juhász Ferenc), „Pincém körül valami *cirreg*” (Takáts Gyula), „Cirmi meg *cirreg*” (Index Fórum), ezekből az utolsó tartható köznyelvinek, az előzők költő nyelvből valók. Ebben az adattárban 71 *mécs* van, a szöveggörnyezet alapján 'mécses' jelentésben.

MTSzt.-ban ezek az adatok vannak: *cirregve*, *cirregés*, *cirregő*, *cirregi* adatok rendre költői szövegművek metszeteiben; a szerzők Dsida Jenő, Juhász Ferenc, Fodor István, Hajnal Anna. Ugyanitt a *mécs* főnévre 499 találat van, köztük derivátumok.

A kérdéses Weöres-szövegrészben egy külső szemlélő tapasztalatai vannak leírva, majd azok nyomán cselekvése vagy az az iránti vágya: „hullámos uton könnyű szekerek kereké pattog / tenger lomb közt *fürge lámpák zenekara cirreg* / jó nyújtózni és aludni”. Előzőleg elmondja, hogy az öt körülvevő tájban „Bandukolni, barangolni, lovagolni” is jó. Aki mezőn, erdőszélen nyugszik, és aki fölneéz a fákra, „tenger lomb közt *fürge lámpák*” gyanánt láthatja a beszűrődő, meg-megvillanó („*fürge*?”), „nap-hold-csillag” fényeit. Ezek 'lámpa'-nak való tartása, azonosítása (metaforája) a 'mécs'-csel szemben kevésbé hatásos. A mécses mint világító eszközhöz tárgyi archaikussága folytán több a hangulati velejáró. Feltehető: ezért cserélte ki a költő a *lámpa* szót.

A *mécs* főnév többször előfordul lírájában: „Szivedet kis *mécs*nek véltem” (Weöres 2009–2013. 1: 296); „*Mécs*, kanócért fuss körbe” (Weöres 2009–2013. 1: 444). Beszélgetés a méccsel című versében többször: „– A csillag nagyon és a *mécs* kicsit ragyog”; „A *mécs* ragyog s az égi fény / szintén ragyog”; „Talmi stigmádnál én, a *mécs* / följobb vagyok” (Weöres 2013: 211). Továbbiak: „Halálfejes lepke [röpül] a *mécs* körül” (2013: 213); „ujj / fáj / *mécs* / a kanóc / de csíp” (2013: 491); „*Mécs*, combok rejtekén, / ifjú magot gyűjt” (2013: 558). Használja a költő a *mécses* főnevet is: „A váll fölött az áll alatt /

magányos *mécesst* tartogat” (2013: 589). Némelykor összetételekben van a szó: „És levét a *mécsvilág* / minden megfakult” (2013: 238). Az Ötödik szimfóniában már említett *mécs-láng* másutt is megvan: „néha rád-ijedez a kicsi *mécsláng*” (2013: 513). A *mécs* (vagy a *mécsvilág*, *-láng*) mint olyan bizonyos szimbolikát hordoz, az egyén kicsinységét a világban, máskor költői-egyéni metafora („*Mécs*, combok rejtekén”).

SOMLYÓ GYÖRGY egy Füst Milán-vers (Reménytelenül) kapcsán a *mécsvilág* szó használatának különösségére figyel föl e szövegrész kapcsán: „Oh gondolataim, gazverte kert [...] // De jól tenyész a bűvös zöld bürök, / Ásító zsállya s mint a kis bünök, / Úgy pislog ott a *mécsvilág* reám...” SOMLYÓ észrevételezi, hogy minden kiadásban *mécsvilág* szerepel, holott „[...] egyetlen betű cseréjével »mécsvirág«-ot kellene olvasnunk. [...] A *mécsvirág* (Melandryun album), e gyomnövény, amely alkonyatkor vagy borús időben bontja ki (épp e körülmények között mécsként világítani látszó) fehér szirmait, szinte odakíváncozik a bürök, a zsállya s a mindenféle burján közé. Az »árnyak között«, a »mély homály«-ban valóságos virágnévként visszaváltozva még varázsosabban idézné fel azt a pislogó *mécsvilág*ot is, amelyből a természetes nyelv, metaforaként, létrehozta” (SOMLYÓ 1993: 189). Vagyis a Füst-versben ábrázolt tárgyiasságok sem egyszerű (nyelvi) másolatai a költeményben az ábrázolandó lehetséges világnak.

A *mécs* szimbolikájának bonyolultabb, meglehetősen kitalált jellegét írja meg VALACZKA ANDRÁS (2003: 37): „A tagolatlan-személytelen túlvilági lét hírhozója a tűz is, melynek ős-teljességét halandó nem ismerheti, de a kicsiny, körülhatárolt és könnyen ellobbanó *mécslángok* láttán mégiscsak elképzelheti. Ennek az őselemnek szenteli fő szólamát az Ötödik szimfónia, már első soraiban figyelemfelkeltő szinesztéziával utalva a témára (»fürgé *mécs*ek zenekara cirreg«).” Meglepő, hogy a szerző szinesztéziát lát a *mécs*ek zenekara cirreg szerkezetben. A szerző minden Weöres által használt *mécs* szót és a vele összetételt alkotó szót besorol „[a] tagolatlan-személytelen túlvilági lét” [?] hordozói közé, anélkül, hogy ezt szövegkörnyezettel igazolná.

A *cirreg* igének és szócsaládjá tagjainak előfordulási adatai alapján nyilvánvaló a nagy (információelméleti alapon vett) hírértéke. A *cirregő* hangot a vers szövegrészlete alapján is valamilyen rovar(ok) kapcsán kellene-lehetne említeni, amely(ek) a lombok között vannak. Nem fények, hanem a fények átjárta helyen lévő rovarok *cirreg*hetnek, ha lenne említésük. A *fürgé* ’élénk; gyors’ jelző gyakran a méhek vagy bogarak jellemője: „*fürgé* Méh [repked]” (CsokonaiSz.); „**Fürge* méh” (PetőfiSz.); „*fürgé* méh” (Babits 1928: 129), „*Fürge* veres bogárkák” (Jókai 1971: 26).

Rovarak, tücskök kapcsán másutt említ zenekart Weöres (2009–2013: I, 328):

Harkány mennykupalán s csontban a szeg kopog.
Elzsibbadt *zenekar* hallgat a föld alatt,
tücskök húrjain alszik,
kőben megfeszül és remeg.

A földre mélyített üregekben hallgató tücskök *zenekar*-ához tartozó kontingencia a *húr* is. A költőnek ez az ábrázolt tárgyiassága a benne élő képzetek rendszerére utal. Egy másik rovar is szóba hozható, a szentjánosbogaraknak (Lampyridae) van világító szervük, hangot viszont nem adnak. Weöres (2013: 65) egyik elhagyott versében írja:

Szentjánosbogár [Cím.]

Világítok kis lámpámmal,
kinek kell a fényem?
Lám ők ketten elaludtak
puha fűben szépen.

A versben a **lombok közt beszűrődő fények* vannak azonosítva a *mécsek*-kel, illetőleg a *lámpák*-kal. A *lámpák ~ mécssek zenekara* birtokos szerkezet, amely, mint minden efféle: metafora.

Az első szövegváltozatban cirregő lámpák valóságos hanghatás alapján is szerepelhet(né)nek. Weöres fölfigyelt a tájban a hanghatásokra: „Titokban születő / esteli hallali / a sürgőnysodronyok / bűgását hallani” (Sürgőnydrótok a szélben, Weöres 2013: 150); egy másik versében ötször ismételi epiforaként a „A villanydrótok dalolnak” szövegmondatot (Villanydrótok tavaszi szélben, Weöres 2013: 194–195). Másutt kitér e vezetékek hordozójára: „Két sor villanypózna között / ketrebe zárt gőz ereje hozta [ti. vonaton a levelet]” (Lírai vers töredéke, Weöres 2013: 192). Akár 1946, akár 1949, vagy éppen 1951 is az Ötödik szimfónia részeinek megírása ideje, a költő nyilván ismerte az akkori országutak szélét kísérő villany- vagy táviróvezetékekkel kapcsolatos hanghatást – a Nszt. főntebbi példája szintén faluban nevelkedett költő, Nagy László szövegdarabja volt –, hasonlóképpen megfigyelhette Weöres az elektromos izzólámpák efféle hangját érintkezési zavarok esetén, amelyek a közvilágítás lámpáinál is elő-előfordultak. Gyertyának, mécsnek a kánóca is bizonyos hangot adhat az égés egyenletességének zavara miatt, ennek fejezésére a *serceg* ige használatos (ÉrtSz. *serceg* 1.). A költői nyelv is él vele: „[...] silány gyertya / Mely silány csepű-kanócat *sercegeve* itatja [...]” (AranySz. *serceg* 2.). Az efféle hangadás szava rokon értelműnek tartható a cirrogással (*serceg* ≈ *cirrog*).

A költő Internus ciklusának Öregedő című versében is használja a *mécs* főnevet: „Agyvelőm pislákolva ég, / fénye, az elme gyengeség, / folyton szűkíti köreit, / folyton fakóbb térbe világít” (Weöres 2008–2013. 2: 265). Az elhagyott versei között e szövegrész következő változata olvasható: „Agyvelő már csak pislákolva ég, / elért a vénség, elme gyengeség. / Tüzem tán ökröt süthetett, / megperzsel még egy-két legyet, // *Mécs*em szűkíti karikáit, / egyre fakóbb térbe világít, / látok már a cellafalig (Weöres 2013: 37–38). Tehát az első változat **a mécs szűkíti karikái* szerkezetes metaforáját átformálja a költő **az elme gyengeség szűkíti fényének körei* alakulatra. A pislákolva égő mécs fénye helyett másféle fény jelenik meg: „Agyvelőm pislákolva ég, / fénye, az elme gyengeség [...]”. E szövegműrész megformálási módja hasonlatos a *mécs*-nek *lámpá*-ra való cserélésével. A jelenség a költő képalkotási módszerének egyik eljárási módja.

3. Az Ötödik szimfóniában (és előzményében) szereplő **mécsek (lámpák) zenekara* cirreg kép minden bizonnyal a költő valós élményeinek, megfigyeléseinek eredménye. A kifejezés ennek ellenére a metafora azon tulajdonságának példája, mely a dolgokat úgy ábrázolja, hogy a kifejezésnek bizonyos mértékű rejtvényjellege van (LEVIN 1977. 2: 174), minthogy a valóság és a fantázia lép a valóság helyébe, amellett, hogy „[a] metafora szerkezeténél fogva többértelmű, nyitott, kimeríthetetlen” (FÓNAGY 1982: 319, 1999: 164). Az irodalmi műalkotások lehetséges világában az ábrázolt tárgyiasságok nem nyelvi kópiái a valóságos világnak.

Hivatkozott irodalom

- AranySz. = *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete* 1–3. Szerk. BEKE JÓZSEF. Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter, Budapest, 2017.
- Babits Mihály 1928. *Versek 1902–1927*. Athenaeum, Budapest, é. n.
- BATA IMRE 1979. *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- CsokonaiSz. = JAKAB LÁSZLÓ – HLAVACSKA EDIT, *Csokonai költeményeinek szótára* 1–2. *Csokonai-szókincstár* 3. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 13. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- FÓNAGY IVÁN 1982. Metafora. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk., *Világirodalmi lexikon* 8. Akadémiai Kiadó, Budapest. 300–331.
- FÓNAGY IVÁN 1999. *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest.
- Jókai Mór 1971. *De kár megvénni!* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LEVIN, JURIJ I. 1977. Az orosz metafora struktúrája. In: Hankiss Elemér szerk., *Strukturalizmus* 1–2. Európa, Budapest. 2: 173–182.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://corpus.nytud.hu/mnsz> (2018. 08. 01.)
- MTSzt. = *Magyar történeti szövegtár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://mnsz.nytud.hu> (2018. 08. 01.)
- PetőfiSz. = *Petőfi-szótár*. Petőfi Sándor életművének szókészlete 1–4. Szerk. J. SOLTÉSZ KATALIN – SZABÓ DÉNES – WACHA IMRE. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973–1987.
- SOMLYÓ GYÖRGY 1993. A költő gondolatainak kertje. In: Uő, *Füst Milán vagy a lesütött szemű ember*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. 181–202.
- STEINERT ÁGOTA 2013. Szerkesztői utószó. In: Weöres 2013: 671–674.
- VALACZKA ANDRÁS 2003. Témák és variációk Weöres Sándor szimfóniáiban. *Magyar Napló* 16/5: 36–40.
- Weöres Sándor 1956. *A hallgatás tornya*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1970. *Egybegyűjtött írások* 1–3. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 2009–2013. *Egybegyűjtött költemények* 1–3. Helikon, Budapest.
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek*. Helikon, Budapest.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Szesztra – egy kiveszett szláv jövevényszó regionális újrakölcsönzéséről

1. Bevezetés. A nyelv folyamatosan változik. Ez természetes jelenség, mely szoros összefüggést mutat a társadalmi, gazdasági, kulturális és akár politikai változásokkal is. Bizonyos szavak bekerülnek nyelvünkbe, bizonyos szavak pedig kivesznek abból. Ez a folyamatosság biztosítja azt, hogy nyelvünk az idő előrehaladása mellett is betölthesse funkcióját (erről lásd pl. A. JASZÓ 2007: 49–54; FAZAKAS 2007: 46–84; GERSTNER 2018: 249–250).